

Könyvszemle

KÉT ÖSSZEFOGLALÁS A MAGYAR(ORSZÁGI) FILOZÓFIA TÖRTÉNETÉRŐL MAGYARUL

A magyar filozófia egész történetéről szóló magyar nyelvű áttekintés pusztán léte is feltűnést keltő újdonságnak számít filozófiai kultúránkban. A múlt század elejétől kezdve megjelent ugyan egy sor fontos és elméletileg igényes, de viszonylag rövid magyar nyelvű tanulmány, egy-egy korszakot tárgyaló kötet; összefoglaló kézikönyv viszont ha Sándor Pálnak a maga korához képest is feltűnően ideologikus munkáját nem számítjuk eddig csupán németül állt rendelkezésre. (Larry Steindler: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*, Freiburg/München, 1988. Hanák Tibor: *Geschichte der Philosophie in Ungarn*, München, 1990. Mindaddig magyar fordítás nélkül. A magyar filozófiatörténet-írás elméleti, módszertani problémáit és jelenlegi helyzetét a Magyar Tudomány 2000. augusztusi számának körkérdése bővebben vizsgálja. Ennek keretében a recenzens is részletesen kifejti véleményét.)

E körülmények ismeretében többnek kell tekintenünk kötelező szerzői udvariasságnál azokat a mindkét munka elején megtalálható megjegyzéseket, hogy a kötetek csupán az első kísérletet jelentik a téma áttekintésére, amelyet azután a további részletes kutatások majd árnyalnak, esetleg némely ponton átrajzolnak. A magyar filozófia történetének feldolgozása az utóbbi évtized megélénkülő kutatásainak dacára még mindig elég hézagos ahhoz, hogy egy történeti összefoglaló szerzőjének módszertani kötelessége legyen óvni magát és szakterületét a véglegesnek szánt történeti összefoglalóval járó meggondolatlan kanonizáció veszélyeitől.

A magyar filozófia történetét együttesen a kezdetektől napjainkig bemutató két munka egymástól függetlenül, más szerzőktől, más kiadó közreműködésével, sőt, más országban született, a szerzők azonban ritkán tapasztalható gesztussal készségesen utalják az olvasót egymás kötetéhez, mint a sajátjuk előzményéhez, illetve folytatásához. (A második munka második része, amely 1945-től napjainkig dolgozza föl a magyar filozófia történetét, most van kiadás alatt. Az együttműködés egyébként nem új keletű: Mészáros András könyvét Hell Judit és Lendvai L. Ferenc lektorálták).

Mészáros András pozsonyi filozófiatörténész kötete a magyarországi filozófia történetének bemutatását ígéri a kezdetektől a 19. század végéig. (A század utolsó évtizedeiről valójában csak rövid áttekintést nyújt a kötet. Ekkortól minden elemző szerint új szakasz kezdődik a magyar filozófiában. Művelődésünk történetének régebbi korszakairól szólván nem maradhat meg a magyarul napvilágot látott szövegeknél; nem rekesztheti ki a nálunk a filozófiában még a 19. században is meglévő latin nyelvű irodalmat, és nem tekinthet el a Magyarországon született német nyelvű munkáktól már csak azért sem, mert akad olyan szerző, aki mindhárom nyelven alkot, emellett a szlovák, román vagy horvát kultúrához is kapcsolódik. A nyelvi vagy valamilyen néplélektani szempontból magyar filozófia helyett így a történelmi Magyarország területén egykor volt filozófiai kultúra történetét találhatja a kötetben az olvasó. Ez a keret alkalmat ad arra, hogy a mű megvilágítsa a különböző felekezetek és etnikumok körében művelt filozófia kölcsönhatásait. A szerző körülményeiből és eddigi publikációiból következik, hogy elsősorban a magyar-szlovák-német filozófiai kapcsolatokról és az evangélikus iskola-rendszerre támaszkodó filozófiai hagyományról tud újdonságokkal szolgálni, különös tekintettel az eperjesi kollégiumra és Vandrák Andrássra, amelynek, illetve akinek a tevékenységét korábban részletesen feldolgozta. (A munka egyéb magyarországi felekezetek és etnikumok filozófiai kultúrájának az összefoglalását is adja, az említett területen viszont az összefoglalandó részkutatások elvégzése is jórészt a szerző érdeme).

Mészáros korszakolása nagyjából követi a szakmai közmegegyezést, két fontos kivétellel. Az első a már említett eperjesi kollégium. Itt hosszú időn keresztül ható, kontinuos hagyományt lát, ezért külön, kiemelten tárgyalja. A második a külön magyar friesianus hagyomány kérdése, amelyre Friesnek különböző magyarországi szerzőkre való jelentős hatása ad alapot. Ez utóbbi eljárás paradigmikus kérdéseket érint: megmutatja, hogy a magyar filozófia történetének mint befogadástörténetnek is sajátos, feltárandó rendje van; az nem azonos az egyetemes filozófiatörténet nagy alakjainak magyar hatásáról szóló lábjegyzetekkel. Sajátos körülményeink között annak a filozófusnak is lehet jelentős hatása, aki az egyetemes filozófiatörténetben nem tartozik az alapvető szerzők közé, és ez a hatás a átszínezhetheti a későbbi recepciótörténetet is. (A német filozófiai életben Hegel és Fries ellentéte nem meghatározó a későbbi Hegel-értékelésekben, míg a magyar és szlovák szellemi életben az erőteljes Fries-recepció

előre meghatározza a Hegellel szembeni beállítódást.)

A kötet nagy gondot fordít a filozófiatörténet beágyazására a szélesebb értelemben vett magyar művelődéstörténetbe, amely a határtudományok értő, átgondolt kezelését feltételezi. Mészáros András megvilágító erővel hivatkozik a kellő helyeken a magyarországi egyháztörténet és iskolatörténet adataira, de különösen otthonosan mozog az irodalomtörténet és a nyelvtörténet terepén, hiszen több, főként a reformkorral foglalkozó irodalomtörténeti, illetve kifejezetten a magyar irodalom és filozófia kapcsolatáról szóló kötet szerzője. Az irodalmi és filozófiai hagyományok kapcsolódási pontjainak - például a nyelvújítás és a magyar kantiánus hagyomány találkozásának - a szerző mindig külön figyelmet szentel; a magyar filozófiai műnyelv kialakulását pedig az egyik legterjedelmesebb fejezetben tárgyalja, mindig összefüggésbe hozva a nyelvezetet a művelődéstörténeti körülményekkel, az adott szerző filozófiai teljesítményével. A nyelvészeti és irodalmi utalásokat a szöveg eredeti célközönsége is indokolja: a szerző a pozsonyi egyetem magyar szakos hallgatói számára évek óta tart kurzusokat a magyar filozófia történetéről, ezeknek anyagából állt össze a kötet. A sajtó alá rendezett egyetemi előadás műfaja és a mindig szorító terjedelmi korlátok érthetővé teszik a hasonló áttekintésekben egyébként elvárható bibliográfia hiányát, amelynek összeállítása így továbbra is a szakterület nem Mészáros András önmagával szembeni adóssága marad.

Hell Judit, Lendvai L. Ferenc és Perecz László munkája a magyar filozófia huszadik századi történetét ígéri két részben. A most megjelent első rész valójában az előző század utolsó évtizedeivel kezdődik - amely korszakra Mészáros csak a záró megjegyzésekben tér ki röviden - és 1945-ig dolgozza föl a tárgyat.

E kötet szerzői tárgyuknak a szűkebb értelemben vett filozófiatörténetet tekintik, vagyis a korszak "többé-kevésbé egyéni karakterű" szerzőinek "kifejezetten filozófiai formában megfogalmazott" gondolataira szorítkoznak. (Ami nem feltétlenül jelenti a valamilyen értékrend szerinti legszínvonalasabb alkotók kiemelését: akad az "egyéni karakterű" gondolkodók között szerény szakfilozófiai teljesítményű, de a korban befolyásos gondolkodó is. Azt a kérdést pedig, hogy kimaradt-e a kötetből valaki, aki helyet érdemelt volna, nem érdemes föltenni a munka második részének megjelenése előtt; hiszen sok 1945 előtt indult, de a század második felében is alkotó filozófus, akit esetleg hiányolunk ebből a kötetből, a szerkesztési elvektől függően éppen olyan joggal kerülhetett a második részbe is.) E tárgymeghatározás ebben a korszakban értelmes és működőképes határvonalat jelent, hiszen ebben az időben a kialakult modern intézményrendszerre és a korábbiakhoz képest élénk könyvkiadásra támaszkodva megnő a szűkebb értelemben vett (szak)filozófiai szerzők és publikációik száma. Az irodalom és a többi művészet filozófiai kapcsolatainak, valamint a mindennapi filozófiai kultúrának a tankönyvirodalmon és a népszerűsítő irodalmon keresztül való bemutatása már szétfeszítené egy ilyen, viszonylag kis terjedelmű összefoglalás kereteit. (A szerzők az önálló teljesítményük jogán bekerült filozófusok népszerűsítő munkáira, tankönyveire kitérnek.) A kialakuló filozófiai intézményrendszer magyar nyelvűsége következtében a nyelvi szempont sem okoz a tárgy kijelölésében problémát. (A latin nyelvű publikációk gyakorlatilag megszűnnek, a magyar

szerzők nagyszámú német nyelvű munkájának többsége pedig ebben az időben németországi kiadású, német hallgatóságnak szóló munka. Szerzőjük magyar filozófus volta egyértelműbb, mint az egy századdal korábban Magyarországon németül tanító és publikáló, magyarul esetleg nem is beszélő elődeiké. Mégsem lenne fölösleges elgondolkodni a magyar filozófia mibenlétén, határvonalain, ha például azt látjuk, hogy Medveczky Frigyes fontosabb munkáinak mintegy egyharmadát németül írja Friedrich von Bärenbach néven, hogy Somló Bódognak éppen főműve íródik németül, és ezeknek a szövegeknek rendre nincs magyar fordításuk.)

A szerzők tárgymeghatározásában tehát magyar és magyarországi filozófia automatikusan egybeesik. (Mészáros András is körülbelül ettől az időtől kezdve tartja értelmesnek magyar filozófiáról beszélni magyarországi helyett.) A tárgy leszűkítése tehát indokolt és érthető, azonban így még jobban látszik az a hiány, amely a művészetek, elsősorban az irodalom és a filozófia; valamint a történelmi Magyarország területén található nem magyar nyelvű filozófiai kultúrák és a magyar filozófia kapcsolatának a feldolgozásában mutatkozik. (E hiány nem e könyv, hanem a tudományterület jelenlegi állapotának a hiányossága).

A szerzők szerencsés döntése, hogy a korszak meghatározó jelenségének, a kiépülő intézményrendszernek a szerkezetét és működését külön, jól szerkesztett, adatokban gazdag bevezetésben mutatják be. A bevezetést az egyes filozófusok életrajzának és gondolkodásának ismertetése követi. Az első fejezet a pozitivizmustól a neokantianizmusig tartó, sokszor az egyes életműveken belül is kettősséget, egyeztetési kísérletet vagy váltást jelentő szakaszt tárgyalja, külön alfejezetbe sorolva a két irányzat közötti átmenetet jelentő filozófusokat (Pauer Imre, Medveczky Frigyes, Alexander Bernát), a tudományfilozófiát (Palágyi Menyhért, Zalai Béla), a neokantiánus értékfilozófiát (Böhm Károly, Bartók György, Kibédi Varga Sándor), és az ekkor igen jelentős jogfilozófiát, amelyen belül szintén a pozitivizmustól a neokantianizmus felé való elmozdulás a lényeges fejlemény ebben az időben (Pikler Gyula, Somló Bódognak, Moór Gyula, Horváth Barna). Ez a beosztás, valamint a harmadik, szellemfilozófiáról és szellemtörténetről szóló fejezet szakaszolása, amely a szellemfilozófusok közé Pauler Ákost és Brandenstein Bélát, a szellemtörténészek közé pedig Kornis Gyulát, Halasy-Nagy Józsefet, Prohászka Lajost, Joó Tibort, Révay Józsefet és Baránszky-Jób Lászlót sorolja, az összefüggéseket megvilágító, a szakmai közmegegyezést követő osztályozás. Vitatható viszont a középső, második fejezet ettől idegen csoportosítási szempontja, amely keresztény filozófia cím alatt igen különböző gondolkodókat tárgyal. Az első alfejezetbe sorolt katolikus gondolkodók külön tárgyalása nagyjából érthető, hiszen - Noszlopi László modern pszichológiával átszőtt szeretetfilozófiája kivételével - mindnyájan a neotomizmus valamilyen hagyományos vagy modernebb változatát követik. Olyan filozófiát tehát, amely a katolicizmus figyelmen kívül hagyásával értelmezhetetlen lenne. A másik alfejezetbe sorolt protestáns filozófusok (Tankó Béla, Tavaszy Sándor, Varga Béla) viszont - amellett, hogy református, illetve unitárius teológusok, sőt, az utóbbi kettő püspök - mindannyian a más helyütt tárgyalt Böhm Károly tanítványai, ezért ugyanolyan, vagy több joggal lehetne ott is tárgyalni őket.

Az osztályozás dilemmája olyan kérdéssel függ össze, amely nem e munka, hanem a korra vonatkozó magyar filozófiatörténet-írás problémája, és ezt a kötet, mint a kutatási terület jelen helyzetének összefoglalása, csupán hűen tükrözi. Ma jó esetben az egyes filozófusok monografikus feldolgozásánál tartunk, sőt, nincs is minden jelentős szerzőnek kutatója. Az egyes szerzők egymásra való hatásáról, párhuzamairól, vitáiról szó esik e monografikus

feldolgozásokban, de ezekből nem áll össze az egész korabeli filozófiai kultúra képe. Az e helyzetet leképező kötet így az egyes filozófusokról szóló jól megírt, filológiai és életrajzilag pontos adatokkal teli, az adott szerző gondolkodását lényeglátóan elemző szakaszokból áll, melyet a már említett bevezető rész és bőséges, jól válogatott bibliográfia egészít ki és tesz még jobban használható kézikönyvvé; ezeket viszont nem vezeti be az egyes irányzatokról, iskolákról, hagyományokról szóló átfogó ismertetés. Az egyes filozófusok kapcsolatát, mester-tanítványi, illetve kollegiális viszonyát a szerzők megemlítik ugyan de a szellemi áramlatok bemutatása a filozófusok jó osztályozása ellenére sem válik a könyv szervezőelvévé. (Létezik olyan nézet, hogy a magyar filozófia történetének éppen a szervetlenség, az iskolák hiánya a specifikuma, ez a sajátosság azonban éppen a tárgyalt korszakban lesz egyre kevésbé igaz.)

A szerzők az előszóban megfogalmazott célkitűzésük szerint összefoglalják a magyar filozófiatörténet eddigi eredményeit és egyben orientálni kívánják a jövő kutatásait. A jövő feladata a szomszédos filozófiai kultúrákkal, illetve az irodalommal, művészetekkel való kölcsönhatás feltárásának már említett kívánalmán túl talán az lehetne, hogy az egyes életművek további monografikus feldolgozása mellett és azon túl eljussunk a hatások átfogó leírásáig. (Mészáros András: A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig. - Kalligram Pozsony, 2000. 220 o.; Hell Judit, Lendvai L. Ferenc, Perecz László: Magyar filozófia a XX. században. Áron Kiadó, Budapest, 2000. 319 o.)

Mester Béla